

Vajon az addiktológus a nyugati ember voodoo-papja?

Henry Levinnek, aki bevezette az addikció “felfedezésének” gondolatát

(Harry Gene Levine 1978)

Ebben az “addikció” koncepciójával foglalkozó esszémben nem törekszem a “drogfüggő” személy viselkedésének magyarázatára. Sokkal inkább érdekel az “addikció” koncepció szociális logikájának fejlődése és története, illetve napjainkban betöltött funkciója. Egy kicsit más szemszögből kívánom megközelíteni az “addikció” koncepcióját mint John Davies, aki szerint az addikció egy “mítosz.” Davies az attribúciós elméleten keresztül magyarázza meg ennek a mítosznak a születését (John B. Davies 1992). Osztom azt a meggyőződésért, hogy itt a “mítosz” a megfelelő fogalom, amelyet használni kell. Szándékom azonban annak kiderítése, hogy honnan ered ezen mítosz megteremtésének szükséglete, és miért olyan különösen fontos a kultúránkban az addikció konstrukciója.

Először annak a fogalomnak konceptuális és szociális eredetét vizsgálom meg, amely arra a “egyénre” vonatkozik, akiben az “addikció” lakozik. Ezután azzal érvelek, hogy az “addikció” koncepciója szükséges velejárója az egyénről alkotott fogalomnak; egy olyan melléktermék, amelyre a legtöbbünknek szüksége van, de nem vonatkozik a külső világról szociálisan megkonstruált felfogásunkon kívül eső “létező” jelenségre. Az “addikció” fogalmát jelenleg számos különböző viselkedésre és viselkedésmintára alkalmazzák, melyet összekapcsoltak egymással, mivel közös bennük az egyén életében jelentkező, látszólag akaratlan ismétlődés, illetve a szokatlan centralitásban. Ezek a viselkedésminták, amelyek az ételfogyasztástól a szerencsejátékig terjednek, valóban léteznek. Így hát léteznek ezek társadalmi következményei is, mint például ezeknek a viselkedésmintáknak az a felfogása, amely szerint betegségnek vagy devianciának minősülnek, s ez gyakran marginalizációhoz vagy (kényszer) “kezeléshez” vezet. Az “addikció” fogalma egy sor elméleti lehetőséget vet fel ezeknek a viselkedéseknek a magyarázatára, és egy kategóriában egyesíti őket annak ellenére, hogy teljesen más etiológiával illetve pszichológiai és szociális funkcióval rendelkeznek. Ez az egymásra halmozás, és az ehhez kapcsolódó magyarázó elméletek teremtik meg az egységesített “addikció” jelenségét. John Daviesszel együtt úgy érvelnék, hogy ez egy mítoszt teremt, egy olyan mítoszt, amely egy szociális konstrukción alapul. Az esszé további része nem követeli meg az olvasótól, hogy ossza ezt a víziót az

“addikcióval” kapcsolatban. Elég, ha érdeklődik azon kérdések iránt, amelyeket meg kívánok válaszolni.

Ezt az esszét nem lágyszínekkel festettem. Ellenkezőleg, inkább egy expresszionista festményhez áll közel, amely megpróbálja felerősíteni az alapvető színeket, felszínre kényszerítve azokat az apró részleteket, amelyek a “valóság” megértését olyan nehézé teszik.

Némi történelem

Ha le akarjuk ímni annak a logikának a fejlődését, ami az “addikció” koncepciójához vezetett, vissza kell tekintenünk a reneszánsz és a reformáció időszakára, hogy megfelelő rálátással rendelkezünk azok legfontosabb lényegi aspektusainak megértéséhez.

A reformáció idején az emberiség megteremtette azt az elképzelést, amely szerint az ember üdvösségéhez vezető út nem az egyházon keresztül vezet, ahogyan korábban a lélek hivatalos műszerészei, a papok állították. A hívő egyén sokkal inkább *közvetlenül* az Isteni Kegyelmen keresztül üdvözülni, még akkor is, ha annakelőtte bűnös volt. A bűnök bocsánatát nem lehet többé elérni úgy, hogy megvalljuk őket egy erre felhatalmazással rendelkező papnak, aki Isten és ember között közvetít. Éppen ellenkezőleg, az Isten és ember közötti kapcsolat közvetlenné vált. Modern terminológiával élve, az ember ezután egyénként látta önmagát Isten szemében. Egy vallásos világnézet számára az ebből a meggyőződésből fakadó problémák óriásiak voltak. Ha egy egyént az Isten közvetlenül bírálta meg és fogadott el, akkor milyen következményei vannak ennek az Egyház feltételezett abszolút hatalmával kapcsolatban? Ez a kérdés nem csak a katolikus egyház és a reformáció között okozott hosszasan elhúzódó konfliktust, hanem magán a reformáción belül is. A reformáción belüli ambivalencia abban állt, hogy mennyiben képes az egyén hozzájárulni saját “megváltásához.” Azok, akik a reformáción belül képtelenek voltak elfogadni az egyéni felelősséget (mivel az ellentétes Isten hatalmával), modern fogalommal élve az Isten és ember közötti közvetlen kapcsolatot hirdető reformista út következményeivel küzdöttek. Ha vajon az ember üdvösségéhez vezető hatalmáról beszélünk, akkor nem vonjuk-e egyben kétségbe az Isten mindenhatóságát, amelynek az emberiség alá van vetve?

Dióhéjban ez az ambivalencia azoknak a problémáknak a magva, amelyeket a reformáció teremtett a

vallásos világnézet szerint élő emberek számára. Mindazonáltal amint a felelősséggel és hatalommal rendelkező egyén koncepcióját bevezették, a vallásos világnézet elérkezett az összeomláshoz. És természetesen az összeomlás be is következett. A reformáció után a nyugati ember elképesztő fejlődésen ment keresztül. Az ember nemcsak saját lelkével és megváltásával kapcsolatban vált egyre felelősségteljesebbé, hanem a királyokkal kapcsolatban is. Ha egy király –később pedig bármilyen politikai tekintély – “tévesen” cselekedett, jogossá vált az ellenállás. A reformációt ezért egy olyan csodálatos szellemi megújulásnak láthatjuk, amely lehetővé tette az ember számára, hogy szabadabban navigáljon a világban. Ez a szabadabb navigáció nem csupán az embernek a régi hatalom képviselőivel szemben betöltött pozíciójával kapcsolatban fejlődött ki, hanem a modern empirikus tudomány kialakulását is megkönnyítette. A tudományos megfigyelések, melyek a reneszánszsal születtek, elkezdtek aláásni a régi meggyőződéseket.

Galileo Galilei fenyegetést jelentett arra a módra, ahogyan a világot addig megértették és rendszerezték, mivel a Földdel kapcsolatos asztronómiai számításaiból az következett, hogy az Egyház által korábban képviselt nézet hamis. Ez nem csak az egyházi méltóságok számára jelentett veszélyt, de általában az emberiségre nézve is. Képzelnék el, hogy hibásak azok az eszközök, amelyek segítségével megértjük világot. Hogyan lehetséges akkor a jó és rossz közötti különbségtétel? Ha az Egyház tévedett a Föld kozmológiai elhelyezkedésével kapcsolatban, vajon hamis lehet-e az összes morális tézise és az Istennel való viszonyulással kapcsolatos dogmák is? Más szavakkal nem csupán az egyház, de mindenki érdeke azt kívánta, hogy bebizonyosodjon: Galilei nézetei eretnekek és örültek.

Ha az új ideológiai és vallásos megfigyelések képessé teszik az embert mint egyént arra, hogy szabadabban navigáljon a világban, akkor a kormányzáshoz szükséges eszközöket is ki kell fejleszteni. Az empirikus tudomány fejlődése és az arisztotelianus kozmológiai rendszer elvetése lehetővé tette az új kozmológiai jelenségek felismerését. Ezzel tökéletesedtek a tengeri hajózásnál használt csillagászati módszerek és a térképkészítés, növelve az egyén azon szubjektív felfogását, hogy “irányít,” és “ő áll a kormány mögött.” Jobb iránytűkre, távolságot és időt mérő műszerekre volt szükség az új földrészek és hatalmak felfedezéséhez, miután kiderült, hogy a keresztény világ nem lapos.

Egy a lapos világ képzetétől és az Isten és ember közötti közvetítőtől megszabadított univerzumban a szellemi navigáció új technikái fejlődnek ki. Miután a kormányos nem volt többé Isten, pap vagy király,

hanem az “egyén,” az egyénnek kellett kialakítania mind a belső, mind a külső navigációs eszközök kifejlesztésének igényét. Az egyén “felelőssé” vált azért, ahogyan ezeket az eszközöket használta, illetve hogy hová jutott el általuk. Az egyéni “lelkiismeret” belső GPS lett. A helyes és a hamis strukturálása sokkal egyénibb cselekedetté vált, mint bármikor azelőtt. A “független egyén” ezen fejlődési folyamata a 17. és 18. században elérte a megfelelő szintet ahhoz, hogy lehetővé, mi több, szükségessé váljon az „individualitás” elvesztésének” koncepciója. Levine szerint “az alkoholizmus mint progresszív, addiktív betegség koncepciója a 18. század végén jelent meg,” s az Amerika nem feudális társadalmában kialakuló középosztály propagálta a leginkább (Levine 1978).

Vallásos és más nézetek a világról

Mivel a hosszú évszázadokig uralkodó vallásos világnézet szerint minden jó Istentől, minden rossz az ördögtől eredt, az ördög testesítette meg a félelmek netovábbját. Ennek a félelemnek a kordában tartásához az ördögöt fel kellett ismerni és el kellett távolítani. Egy egész tudomány alakult ki az ördög cselekedeteinek és jelenlétének felismerésére. Az ördög általában férfiakat és asszonyokat vett célba, hogy bitorolja ezen emberek hatalmát és a jó Isten akarata ellen hangolja a világot. A világ efféle beszennyezésének elhárítása érdekében fel kellett ismerni a megrontott embereket, majd vagy semlegesíteni, vagy megölni. *Az ördög koncepciója csakis a vallásos világban létezhet és válhat szabályozó erővé.* Egy ilyen világban az ördög koncepciója “objektívnek” vagy “tudományosnak” látszik. Ugyanakkor természetesen a vallásos világnézet halálával ez a kulturális koncepció is elhal. Ugyanez igaz az ember morális döntéshozatalára és cselekedeteinek motivációira is. Vegyük az animista világnézetet. Eszerint a kövekben, állatokban és növényekben szellemek lakoznak, és az emberi viselkedést ezek a szellemek irányítják. Ha az ember viselkedése rossz irányt vesz, azért a “rossz” szellemek a felelősek, és emiatt olyan eszközöket kell kifejleszteni, amelyek alkalmasak a gonosz szellemek kiűzésére. A “szellemek” ezen koncepciója tartalmazza a motiváció elméletét is, éppúgy, ahogy az “ördög” koncepciója is. Egy másik példát találunk a voodoooban. A szellemekről és ősről azt hiszik, hogy nagy hatalommal bírnak, s befolyásolhatják az emberek sorsát, olyan impulzusokat sugározva beléjük, amelyek néha rossz irányt vesznek, betegséghez vagy halálhoz vezetnek.

A keresztény vallásos világnézetben a “pap” felelős az ördög által megrontott személy felismeréséért és meggyógyításáért. Egy animista világban ugyanezért a “varázsló” vagy “sámán” felelős. A voodoo

világban a központi figura a voodoo-pap, aki értelmezni tudja az emberek viselkedésében és másutt mutatkozó jeleket, amelyek szellemek vagy más bajkeverők jelenlétére utalnak. Azok a kultúrák, amelyekbe ezen koncepciók be vannak ágyazva, számos olyan megfigyelést biztosítanak, amelyek igazolják az ok-okozati kapcsolatok és motivációk ezen elméletét. A voodoo-varázs áldozatai nagyon meglepődnének, ha meglátogatnának egy modern, nyugati stílusú orvost, mivel ez a doktor teljesen más koncepcióval rendelkezik arról, hogy mi okozza a betegséget, illetve hogy milyen jelek alapján lehet azt felismerni. De ha egy voodoo-paphoz megy, az megnyugtató a számára, mivel ott az áldozat megtalálja szenvedésének elismerését, és azt a tudatot, hogy valamilyen megoldás kerül problémájára.

A doktornak és a páciensnek közösen kell érvényre juttatniuk a tudásukat arról, ahogyan a világ működik, ami azáltal válik lehetővé, hogy megosztják a szenvedés okozójáról és a segítségre szoruló személy cselekedeteiről kialakított kulturális koncepciót.

Modern nyugati világunkban nem hiszünk az ördögben, sem a szellemekben vagy mágiában, ugyanakkor hiszünk az “egyénben”. Elképzeléseink vannak az egyéni felelősségről, hogy mi motivál bennünket cselekvésre, és hogy az egyén képességeit milyen jó célokra kell felhasználni. A középkor embere számára a jó cél az Úr dicsőítése és a lélek megváltásának keresése volt. A modern nyugati ember számára a jó szándék “önmagunk” kiteljesítése egy protestáns és kapitalista munkaetika jegyében. Minden elképzelésünk mely az “individumhoz” kötődik, az olyan az egyénben lévő becses navigációs erőkre utal, amelyekre szükségünk van, hogy énünket kialakítsuk egy erőszakos és kaotikus világban. A navigációs és motivációs erőkkel kapcsolatos elméletek és azok működése nem fontos jelenlegi témánk szempontjából. A freudianustól a behavioristáig minden pszichológus elsősorban az “egyén” birodalmán belül működik, s ebben minden pszichológiai elmélet megegyezik.

Az egyénnel kapcsolatos teóriáink mélyen kulturális gyökerűek. Tudományos szempontból legjobb esetben hiányosak, legrosszabb esetben pedig nevetségesek. Reneszánsz és reformáció-korabeli gyökerekre vezethetők vissza. Természetesen az egy fikció, hogy az egyének sajátmagukat irányítják, mintha mindegyikünkbe egy belső iránytűt plántáltak volna. Önmagunk “kormányzása” egy társadalmilag kifejlesztett, relációs és kulturális képesség, amely kevés variációt enged meg, bár számunkra úgy tűnik, hogy ezek a variációk képezik az individualitás csúcspontját. Azok a kormányzó erők, amelyek az embereket megformálják és kapcsolataikat alakítják (történelem, szerepek, klíma, gazdasági feltételek

stb.), olyannyira kötődnek a helyhez, kultúrához és időszakhoz amelyben az ember fejlődik, hogy lenyomatuk legalább annyira, de valószínűleg sokkal inkább meghatározza az emberi lényeket, mint a közöttük fennálló különbségek. Igaz, hogy egyetlen teljesen ugyanolyan hullám sincs a tengeren, de milyen mértékben fontosak ezek a különbségek a hullám mint jelenség megértéséhez?

Világnézetünk arra tanít bennünket, hogy fedezzük fel a legkisebb különbségeket is, amelyek az emberek között fennállnak, nagyítsuk fel azokat és tegyük őket radikális megkülönböztető jegyekké magunk között. Valaki kissé hosszabb haját visel, mint én, s ez teljesen különbözővé teszi őt tőlem. Az a mód, ahogyan egy személy kimutatja kötődését vagy szexuális viselkedését, azt a különbséget jelölheti, amely egy csoporthoz való tartozásra vagy abból való kirekesztettségre utal. De kérdezz meg egy angolt arról, hogy milyen különbözőségeket lát egy csoport Japánon belül, és az angol azt fogja mondani, hogy a Japánok teljesen ugyanúgy néznek ki, és fordítva, mintha kukoricamezőt tanulmányozna az ember. Az emberek közötti túlméretezett különbségek, szükségesek ahhoz, hogy az egyén világnézetén keresztül észleljük a külvilágot, hirtelen úgy olvadnak el, mint hó a napon, amint elhagyjuk saját otthonunk kulturális jelentéseit és képeit. Vége. A kukorica kukorica.

Az ember egyediségével és szigorúan individuális “irányítói képességével” szembenálló állásfoglalás, az ember szociálisan meghatározott amorfizmusa (és “irányítottsága”) ugyanazzal a tudományos jelleggel és jelentőséggel bír, mint a 15. és 16. században folytatott vita a reformáció körül, miszerint vajon az ember vagy az egyház rendelkezik-e a megváltás eléréséhez szükséges hatalommal. Nem szükséges állást foglalni ebben a vitában ahhoz, hogy megértsük, mennyire jelentős az egyén “egyedisége” és saját irányításának (kontrolljának) képessége a nyugati ember számára.

Az “addikció” koncepciója szabályozza azt a zavart, amelyet középosztálybeli kulturánk érez, ha egy ember különös dolgokat tesz, amelyeket “nem lehetséges” valami egzotikus külső ok nélkül magyarázni, illetve nem is érdemes, ha ahhoz tartjuk magunkat, hogy az ember saját magát irányítja, kontrollálja, és jó célokat követ. (Más különös dolgokat “őrültségnek” neveznek, amelyeket az “addikció” koncepciója még nem tartalmaz.) A vallásos világnézet kulturális környezetében a fő gonosznak (az ördögnek) felismerhetőnek (és kiűzhetőnek) kellett lennie, hogy lehetővé váljon az isteni jóság uralmáról szóló hit folyamatossága. Önmagunk irányításán alapuló világnézetünk kulturális környezetében a független és vállalkozó egyéniség számára az “önkontroll” elvesztése jelenti a legfőbb gonoszt, amelyet fel kell

ismerni és ki kell üzni.

Az irányítás elvesztését az áldozat maga is felismeri. Nem tehet másképpen, éppúgy, ahogyan egy szellem áldozatául esett voodoo-hívő sem képes másképp felfogni helyzetét. Azok a fogalmak és szavak, amelyek strukturálják a viselkedését és “felismerhetővé” teszik azt, kikerülhetetlen szociális konstrukciók. Az a személy, akiről eldöntöttük, hogy elveszítette az irányítást, el fog menni illetve el kényszerül menni az addiktológushoz, és “segítségre” szorulóként fogja látni magát. Az addiktológus azonnal felismeri az áldozat betegségét arról a viselkedésről, amelyről az beszámol neki. Pontosan ezek a viselkedési módok szolgálnak az “addikció” kulcselemeiként, melyeket DSM-IV-ben is kodifikálnak. Természetesen az a kultúra, amely megkonstruálta a kontrollvesztést (“addikciót”) mint a legfőbb gonoszt, kialakítja maga számára a diagnózishoz szükséges eszközöket is, mint ahogy a vallásos világnép idején a tudósok tették azt az ördöggel (Karen McCarthy Brown 1991; Zora Neale Hurston 1990).

Az addiktológus a nyugati ember voodoo-papja

Az “addikció” koncepciója sokat jelent a számunkra. Újralapozza világnézetünket. Az egyénről alkotott elképzelésünk újra és újra megerősítést nyer minden egyes új “függő személy” vagy olyan anyag felismerésével, mely “addiktív” erővel rendelkezik. *Ez alapozza meg* individuális világnézetünket a kontrollvesztés “bizonyítékainak” megkonstruálásával. Éppúgy lehetetlen azzal érvelni bármely laikusnak vagy orvosnak Liverpoolban vagy Osakában arról, hogy az “addikció” egy mítosz, mint ahogy képtelenség a voodoo-kultúra kauzalitásának kulturájában élő ember számára azzal érvelni, hogy a szellemiek ereje valójában mítosz. A modern embernek szüksége van az “addikció” mítoszára és az általa képviselt gonoszra, mint ahogy a középkori embernek is szüksége volt az eretnekre vagy az ördögre. Mindkettő – az eretnek és a függő is – ugyanannak az rendkívülien fontos érmének a különböző oldalát képezik (Isten jó, az egyén irányítja önmagát). Ezért van az, hogy az “addikció” koncepciója egyetemes a nyugati ipari civilizáció egyéneinek kulturális nyelvében. Éppolyan mélyen vallásos, mint amennyire bizonyíték jellegű adatokkal alátámasztott, mivel funkciója azzal kapcsolatos kételyeink kezelése, milyen mértékben “irányítjuk magunkat”.

Kiválasztottunk bizonyos drogokat, amelyek szerintünk különösen aláássák “önkontrollunkat” (míg más drogokat nem választottunk ki, mint ahogy az autóvezetést, hatalmat, munkát, ambíciót, vagy a csillagok bámulását). Nem értem, miért történt így. Talán azért, mert idegen eredetük elősegítette az elidegenítés és a félelem érzésének kialakulását. Szükségünk van arra, hogy az új drogokat még potensebbeknek lássuk, méginkább fenyegetőnek önrányító erőink szempontjából, amikor úgy tűnik, a régi drogok elveszítik a foguk erejét. Vagy új erőket tulajdonítunk régi drogoknak akkor, amikor a régi drogok már túl szelídnek és kevésbé gonosznak mutatkoznak (például a marihuána az Egyesült Államokban). Ez az ami meghatározza a drogokkal kapcsolatos félelmeket, amelyek újra és újra megjelennek látókörünkben, akár csak a Hold arcai.

Összefoglalás és következtetések

A 18. század óta a nyugati ember bizonyos viselkedéseket egy speciális, egyedi jelenséggé szervezett – nevezetesen az “addikcióvá” – mintha a viselkedések általa alkotott kombinációja különálló és valóságos entitás lenne. A viselkedések kombinációjának kialakulása ugyanazon okokra vezethető vissza, amelyek meghatározták az “ördögi megszállottság” viselkedés-entitásának kialakulását a régi, vallásos világnézetben. Ezeket az okokat abban a szükségszerűségben látjuk, hogy felismerjük a kulturális ambícióink elérésének útjában álló akadályokat, és hogy kezeljük a bennünk lévő akadályok miatt érzett félelmeinket. Az “addikciót” a kulturálisan beavatott könnyen felismeri, éppúgy, ahogy a voodoo-kultúrában bizonyos szellemek hatását könnyen felismerik olyan viselkedésminták alapján, amelyek a nem beavatott személy számára láthatatlanok maradnak, vagy teljesen más értelmezést nyernének. Az “addikció” konstrukciója mindaddig szolgálja majd a modern embert, amíg egy olyan világnézet szerint él, amely az embereket önmagukat irányító, független és vállalkozó lényekként fogja fel. Az “önvizsgálat, önfegyelem és önkontroll” által mérsékelt független egyén pozitív kulturális koncepcióját negatív ellenpárjának kulturális konstrukciója hangsúlyozza ki. A modern ember addig a pontig fogja marginalizálni, ölni, csonkítani, bebörtönözni vagy ignorálni a “függőket,” ameddig saját individualisztikus önértelmezését veszélyeztetik, vagy ameddig azt a félelmet táplálják benne, hogy elveszíti azokat az ismertetőjegyeket, amelyeken ez az önmeghatározás nyugszik. A modern ember boszorkányvadász és inkvizítor.

Irodalom

Batista J.M. and Roca I. (1957): *The Hispanic Kingdoms and the Catholic Kings*, In G.R. Potter and Denys Hay (Eds.) (1979): *The New Cambridge Modern History: Part 1, The Renaissance 1493-1520*, Cambridge University Press.

Davies, B. (1992): *The Myth of Addiction*. Chur, Harwood Academic Publishers.

Hurston, Zora Neale (1990): *Tell my Horse: Voodoo and Life in Haiti and Jamaica*. Perennial Library, Harper & Row, New York (originally published in 1938).

Levine, H. G. (1978): *Demon of the Middle Class: Self-control, Liquor and the Ideology of Temperance in 19th-Century America*. Dissertation, UC Berkeley.

Levine, H. G. (1978): *The discovery of addiction: Changing conceptions of habitual drunkenness in America*. *Journal of Studies on Alcohol*, Vol. 39 No. 1, p. 143-174.

McCarthy Brown, K. (1991): *Mama Lola: A voodoo Priestess in Brooklyn*. University of California Press.

Miers, S. (1978): *Britain and the Ending of the Slave Trade*, London, London Group Ltd.

Peele, S. (1985): *The Meaning of Addiction*. Lexington Books.

Tawney, R.H. (1926): *Religion and the rise of capitalism*. Mentor Books NY, 1948, second printing.